

הרה"ג יעקב אריאל

שנת השמיטה וערכיה החינוכיים¹

שבת הארץ ושבת לה' – היחס לאדם לאדמה ופירותיה

משמעות השורש שמ"ט, שממנו נגזר השם שמיטה – היא לזרוק, לעזוב, להפקיר. במשמעות זו נקראת השנה השביעית, במחזור של שבע שנים לבריאת העולם, 'שנת שמיטה'. שמיטה זו חלה על קרקעות ועל כספים (שמיטת חובות). בהקשר זה נעמוד על שמיטת הקרקעות בלבד.

מצוות השמיטה – כפי שהיא באה לידי ביטוי בתורה: ² 'שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור' – מוטלת בעיקרה על החקלאי, ונחשבת לאחת המצוות הגדולות והקשות בתורה. החקלאים הנמנעים מעיבוד שדותיהם למשך שנה נקראים משום כך גיבורים, ככתוב: ³ 'גיבורי כוח עושי דברו' – בשומרי שביעית הכתוב מדבר.

כגודל הקושי בקיום המצוה – כן תרומתה. שמירת השמיטה כהלכתה מפתחת באדם ערכים דתיים ומוסריים, לאומיים וחברתיים, ומעוררת בו יחס מיוחד לאדמה ולאדם, לעם ולארץ.

א. היחס לאדמה: 'כדי שתדעו שהארץ שלי היא'⁴

מצוות השמיטה לא נועדה לשימור הקרקע ולהבראתה, כפי שיש המנסים להסביר. גם בעבר היו שיטות אחרות לטיוב הקרקע, לא פחות יעילות

1. נערך מתוך "הד החינוך", תשרי תשנ"ד, וב"אהלי שדה", מכון התורה והארץ, תש"ס.
 2. ויקרא כ"ה, ד'-ה'.
 3. ויקרא רבה, פרשה א' ס"א א'.
 4. סנהדרין י"ט ע"א.

מהוברתה למשך שנה אחת מתוך שבע.⁵ הסיבה האמיתית למצוות השמיטה כתובה בתורה במפורש:⁶ 'ושבתה הארץ שבת לה'.

כשם שהשבת מעידה על בריאת העולם על ידי הקב"ה בשישה ימים, וממילא על סיבת החיים, תכליתם ומשמעותם – כך גם שמיטת הקרקעות היא עדות לכך שהעולם אינו קדמון אלא נברא על ידי הקב"ה. לא אנו בעליה ואדוניה של האדמה, כי 'לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה'.⁷ הקב"ה הוא אדוני תבל בכלל, ובעליה ואדוניה של ארץ ישראל בפרט. רק בה נהגת מצוות השמיטה למעשה. שנת השמיטה באה להזכיר לנו כי 'גרים ותושבים אתם עמדי'.⁸ אין אנו בעלים על האדמה ותוצרתה, ורק בתנאי זה אנו רשאים לגור בארץ.

ב. היחס לאדם: 'ואכלו אביוני עמך'⁹

מלבד הצד האמוני שבהפקרת הפירות בשנת השמיטה, יש בה, מלכתחילה, גם צד סוציאלי. בתקופת המשנה נקבעה תקנה הבאה להבטיח שיויון חברתי וכלכלי בשנת השמיטה. תקנה זו נקראה "אוצר בית-דין". וכך נכתב בתוספתא:¹⁰

בראשונה היו שליחי בית-דין יושבין על פתחי עיירות. כל מי שמביא פירות לתוך ידו – היו נוטלין אותן ממנו ונותנין לו מהן מזון שלוש סעודות, והשאר – מכניסין אותו לאוצר שבעיר.

מוסד ציבורי זה פיקח בשנת השמיטה על העבודות החיוניות לקיום הצומח, על הקציר והבציר, על אחסון הפרי באוצר הציבור ועל חלוקת התוצרת מדי שבוע לכל נצרך.

תקנת 'אוצר בית-דין' מתחדשת בימינו, ומתרבים היישובים החקלאיים המצטרפים להסדר זה ומפקידים בידי "אוצר בית-דין" את ניהול שדותיהם

5. עיין בבא-בטרא ל"א ע"א, ועוד.

6. ויקרא כ"ה, ב.

7. תהילים כ"ד, א.

8. ויקרא כה כג.

9. שמות כג יא.

10. שביעית פ"ח ה"א.

וחלוקת תוצרתם לצרכנים במחיר עלות¹¹. הרב צבי הירש קלישר, מראשוני מבשרי הציונות, תולה הסדר חברתי זה בביטול המעמדות בחברה:¹²

וגם ללמוד מזה שלא יתנשאו העשיר על העני, אמרה התורה שבשנה השביעית כולם שווים יחד עשיר ואביון יש להם רשות בגינות ובשדות לאכול לשובעה.

מצוות השמיטה מקנה מידות טובות של חסד וצדקה עם הזולת. הוראותיה אוסרות אגירה ומצוות על הפקר לכל; והן מרגילות את האדם להתחשב בצרכי הנזקקים גם בשנים אחרות. 'ואכלו אביוני עמך'.

ההכרה בבעלותו של הקב"ה על האדמה והנכונות להפקעת הבעלות הפרטית על הקרקע מביאות אותנו לתפיסה חברתית צודקת יותר. לא סוציאליזם אתיאיסטי בעלמא, אלא שוויון אמיתי של בני אדם שנבראו בצלם א-להים. חברה מתוקנת שקיים בה שוויון, שהפירות מופקרים בה לכול, ללא הבדל בין עשיר לעני, בין מעביד לעובד – חברה כזאת זוכה בתוכן חדש ומהפכני, העשוי לשנות את צביונה ואופייה גם בשנים רגילות.

ג. עיסוק בתורה וברוחניות: 'שבת לה'¹³

ניצול מעשי של שביתת החקלאי ממלאכתו בשנת השמיטה, לומדים פרשנים מהמילים 'שבת לה'. ר' עובדיה ספורנו מפרש:¹⁴ 'שתהיה כל השנה הבטלה מעבודת האדמה מוכנת לעבודתו'. כמו שבשבת, האדם הנח ממלאכתו עוסק ברוחניות ובתורה, כך בשנה השביעית, החירות ממלאכה אינה לשם בטלה, אלא כדברי הרב קלישר: 'וכאשר יפרוק עול עבודה, יעסוק בתורה ובחכמה'. שעבודו של החקלאי לאדמה עלול לרוקן אותו מתוכן רוחני. לפיכך ניתנה לו שנת השמיטה להשתלמות ולהתעלות רוחנית-דתית, בבחינת "צא ולמד".

הרב קוק בהקדמה ל'שבת הארץ' מסכם את כל הרעיונות הנ"ל באומרו:¹⁵

אותה הפעולה שהשבת פועלת על כל יחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה. צורך מיוחד הוא לאומה זו – שהיצירה הא-להית

11. למעשה, התשלום הנדרש מן הצרכנים בעד הפירות בכל שנה, קרוב למחיר העלות, אם לא למטה ממנו.

12. ספרי הברית פרשת בהר.

13. ויקרא כה ב.

14. שם ד"ה שבת.

15. הקדמה ל'שבת הארץ' (עמ' 64).

נטועה בקרבה באופן בולט ונצחי – כי מזמן לזמן יתגלה בתוכה המאור הא-להי שלה בכל מלוא זוהרו, אשר לא ישביתוהו חיי החברה של חול עם העמל והדאגה, הזעף והתחרות אשר להם, למען תוכל להתגלות בקרבה פנימה טהרת נשמתה בכללותה כמות שהיא.

העיסוק בחיי החולין של תחרות ורכושניות, גורם לדברי הרב קוק לעמימות ולהדחקת האור הא-להי המצוי בנשמה הלאומית. השמיטה מסייעת לגילוי האור הא-להי של נשמת האומה ולהתעלותו.

ד. קדושת הפירות: 'לאכלה'¹⁶

בהלכות שמיטה חוזרת התורה ומדגישה:¹⁷ 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה... תהיה כל תבואתה לאכול'. מכאן למדו חז"ל על קדושתם של פירות שביעית, המיועדים לאכילה דווקא בצורתם הטבעית.

ה"קדושה" מקבלת כאן משמעות מיוחדת. לא הינזרות והפרשה, אלא דווקא אכילה. 'לאכלה' - ולא להפסד, לא לסחורה, לא לרפואה, לא לתעשייה שאינה לצורך אכילה, ולא לשום צורת שימוש שאינה מקובלת מלכתחילה.¹⁸ יש לנצל את הפירות במלואם ולא להשמיד עודפים, להשליך לאשפה או לעשות בהם שימוש משני.

הלכות נימוס קובעות, כי המתארח אצל זולתו חייב לנהוג בכבוד במזון המוגש לו. אף פירות שביעית כן. בחברת השפע הורגלנו לבזבז, לזלזול במאכלים. השמיטה מחזירה אותנו לגישה מכובדת יותר, רצינית יותר, זהירה יותר וחסכונית יותר, כלפי מתנת ה' בעולם. את פירות האילן ויבול האדמה יש לכבד ולנהוג בהם בקדושה. כך נרגיל עצמנו להעריך את אשר ניתן לנו כמתנת שמים מידי 'הזן את כל העולם בטובו'.

ה. היתר המכירה: 'וכי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו'¹⁹

כשעוסקים במצוות השמיטה, אי אפשר להתעלם מ"היתר המכירה", שהוצע כפיתרון לחקלאים לפני יותר ממאה שנה, עם ראשית ההתיישבות בארץ. ההיתר הוצע כ"הוראת שעה" כדי לאפשר לחקלאים לשמור שמיטה כהלכתה על ידי מכירת קרקעות ארץ ישראל לגוי לשנה אחת, עד שירחיב ה' לנו ונוכל

16. ויקרא כה ו.

17. ויקרא כה ו-ז.

18. עיין רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרקים ה-ו.

19. ויקרא כה כה.

לוותר על הוראת שעה זו. ואכן זכינו לכך, שבחלק מהגידולים אפשר לשמור את השמיטה בדרכים אחרות, שאינן מחייבות הפקעה של הקרקע והפירות מקדושתם. כדי שתהליך זה יוכל להתרחב, יש להדק את שיתוף הפעולה בין המגזר העירוני למגזר החקלאי; ואף זה אחד מערכי השמיטה: ערבות הדדית. החקלאי רואה עצמו כמשרת את הצרכנים, הצרכנים רואים את אחריותם לחיזוק ההתיישבות ברחבי הארץ, וכולם יחד רואים את מחויבותם לאדמה, הנושאת עמה ערכים נעלים ומקודשים.

אין אף אומה ולשון שיחסה לאדמה דומה ליחסו של עם ישראל לארצו; ומכאן הזיקה העמוקה והכיסופים אל הארץ גם בשנות הגלות הארוכות. דווקא עם שובנו לארצנו, דווקא עם הפרחת שממותיה, עלינו לחזק את החישוקים בינינו לבין האדמה שממנה אנו יונקים את עוצמתנו ואת שאיפותינו: 'כי ברך יברכך ה' בארץ אשר א-להיך נותן לך נחלה לרשתה'.²⁰

הנשמתיות הישראלית מתגלה בארץ על ידי מצוות התלויות בארץ (שיחות הרב צבי יהודה ויקרא, בהר עמ' 243)

הנשמתיות הכלל-ישראלית מתגלה רק בארץ-ישראל, עד כדי מציאות של מצוות תלויות בארץ. "ושבת הארץ שבת לד". המצוות הן תלויות בארץ. איננו מוצאים בשום מקום את הביטוי "הארץ התלויה במצוות". באופן אמיתי, כל מצוות התורה קשורות לארץ. וכשעם ישראל מופיע בשלמות בריאותו בארצו, נמשכות מכך מצוות מיוחדות התלויות בארץ. על כן, לרוב שיטות הראשונים אין מצוות השמיטה בזמן הזה אלא מדרבנן.